

Lidstvo na cestě k planetárnímu společenství

ZYGMUNT BAUMAN

Děkovný projev přednesený při udělení čestného doktorátu Univerzity Karlovy ve Velké aule Karolina, Praha, 17. října 2002

Mankind on the Road to a Planet-wide Community

Acceptance speech given during the honorary degree-awarding ceremony at Charles University, Prague, October 17, 2002.

Vaše magnificence, spectabiles, vážení hosté, milí přátelé, mockrát vám děkuji a jsem vám velmi vděčný a zavázán, jsem vašim velkým dlužníkem (*proneseno česky*).

Jsem vám velmi vděčný nejen za čest, kterou mi dnes prokazujete, ač je mi jen málo poct tak drahých a tak blízkých mému srdci jako tato, které se mi dostává v Praze od Karlovy Univerzity, univerzity, která přispívá k rozvoji evropské kultury déle než kterákoli jiná univerzita ve střední Evropě. V Polsku říkáme, že v nouzi poznáš přítele. A když jsem se v nouzi ocitl já a má vlastní *alma mater* mi ukázala dveře, byla to právě Karlova univerzita, která mi nabídla svou pomocnou ruku.

K vděčnosti a radosti však nemám pouze osobní důvody. Již půl století totiž trvá milostná aférka – stále velmi intenzivní, náruživá, šťastná a plodná – mezi polskou a českou sociologií. Podobně úzká vazba v dobrém i ve zlém však vznikla i na úrovni dějin našich dvou zemí, trvá dnes a bude trvat i nadále. Jistý americký autor vydal knihu o dějinách Polska pod názvem „Boží hřiště“. Domnívám se, že tento název by se dal použít i pro dějiny českých zemí a platí i pro jejich současnost. Dnes, kdy má být znovu uznána a oficiálně potvrzena skutečnost, že Evropa není a nemůže být Evropou bez Poláků a Čechů, opět čelíme společně velké výzvě. Některé národy mohou pyšně prohlašovat, že Evropa je tam, kde jsou ony. Ne tak my – Poláci a Češi. Pro nás je Evropa nedokončeným úkolem, horizontem, ke kterému míříme, náročným dílem, které vyžaduje mnoho představitivosti, moudrosti a úsilí.

Velké myšlenky se jen zřídka líhnou v okázalých hlavních městech velmocí. Začasto se naopak rodí a uzrávají na takových Božích polích, jakými jsou Polsko a Česká republika, na místech usilujících o naplnění polí postrádajícího smyslu, nebo možná naopak přeplněných významy, které se dožadují konfrontace, smíření a sloučení. A tak i dnes jako již tolikrát v minulosti cítíme povinnost přispět do našeho společného evropského domova idejemi, jež nejvíce potřebuje, ale jež mu také nejcitelněji scházejí. Do společného evropského domova vstupujeme v okamžiku, kdy potřeba nalézt nové ideje a přezkoumat ty staré je zvlášť naléhavá a palčivá.

Po mnoho staletí se filozofové snažili o vyřešení znepokojivého rozporu mezi zájmy zaměřenými na sebezáchovu a etickým přikázáním lásky k bližnímu. Tento rozpor vyvstal poprvé, když se Kain rozhořčeně dožadoval vysvětlení, proč, pokud vůbec, má být strážcem bratra svého (tato otázka je dle Emanuela Lévinase počátkem vši nemorálnosti). Zdálo se, že uspokojivé řešení neexistuje: sledování vlastního zájmu a převzetí odpovědnosti za integritu, důstojnost a blaho druhých jsou zřejmě v protikladu. I skutečnost, že další a další generace filozofů navrhovaly stále nová znění definitivní mírové smlouvy mezi sebezáchovou a láskou k bližnímu, jen nepřímo potvrdzovala marnost tohoto hledání.

A vskutku – střetnou-li se požadavky vlastního zájmu a blaha druhých, jedny nebo druhé musí ustoupit. Jeden či druhý z partnerů, a možná oba, nebudou moci udělat a získat, co by chtěli. Někdo musí obětovat aspoň část svého pohodlí nebo snů. Odmítne-li se čehokoli vzdát, musí ignorovat pohodlí a sny druhého, které překážejí jeho plnému uspokojení. Chceme-li se tedy vyhnout otevřenému a často i krvavému nepřátelství, musíme oběma stranám vysvětlit, proč je pro ně obětování vlastních zájmů lepším řešením než jeho alternativa: dokázat jim, že prokazovat dobro druhému i na vlastní účet se jim „vyplatí“.

Filozofická imaginace je možná bez hranic, ale její schopnost nacházet argumenty pro zakrytí rozporu mezi vlastním zájmem a etickým přikázáním zjevně narážela na mez, kterou se jí i přes veškerou snahu nepodařilo překonat. Lze omluvit ty, kteří si mysleli, že touto nepřekročitelnou mezí je sama lidská přirozenost. Základní volba byla mezi činěním dobra sobě či druhým, mezi prosazováním vlastní osoby či láskou k bližnímu, mezi rozšiřováním sféry působnosti vlastního já či sdílením životního prostoru a bohatství s druhými. Zdálo se, že život ve společenství s druhými je *hrou s nulovým součtem*. Zdálo se také, že ten, kdo obětuje vlastní vítězství, aby zachránil druhé před prohrou, spolehlivě spěje k porážce – a protože jen velmi málo dalších ho bude ochotno následovat – i k zesměšnění.

Všechny tyto domněnky se mohly až donedávna jevit jako opodstatněné. Ne tak ale dnes. Vážení přátelé, zastávám názor, že ať se nám to líbí nebo ne, vstoupili jsme dnes do doby, kdy *zájem na sebezáchově a poslušnost etického přikázání začínají splývat*. Sebezáchova a morálka dnes předepisují stejnou politiku a strategii, neboť prohra druhého už pro mě není výhodou. Soužití na zaplněné planetě přestalo být hrou s nulovým součtem. V naší neklidné době se všichni ocitáme na jedné lodi. *Buď budeme bezpečně plout pospolu, nebo všichni společně klesneme ke dnu.*

A tak se sebezáchova a etika konečně setkávají, ale pouze díky tomu, že sociální realita se za pomoci dějin dopracovala k okamžiku, ke kterému se filozofové marně snažili dospět důmyslností rozumu.

Pouze několik moudrých mužů dokázalo předpovědět, že se něco takového stane a že k tomu dojde takovouto cestou. Immanuel Kant patřil mezi nejvýznamnější z nich. Před více než dvěma staletími, v roce 1784, zaslal svým vydavatelům malou knížečku s titulem *Ideje k obecným dějinám ve světoobčanském záměru* (*Ideen zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*). V té době nenasvědčovaly blížícímu se plnému zalidnění planety téměř žádné náznaky a zcela jistě žádné symp-

tomy viditelné obyvatelům poklidného městečka Královec, kde Kant žil a přemýšlel. Ve své knize Kant podotýká, že planeta, na níž žijeme, má tvar koule a že v důsledku tohoto vcelku banálního faktu se všichni můžeme pohybovat pouze po povrchu této koule. Vzhledem k tomu, že není kam jít jinam, jsme navždy odkázáni žít ve vzájemném sousedství a ve společnosti druhých. Pohybujete-li se po kulovitém povrchu, dříve či později zjistíte, že vzdálenosti se smršťují tou měrou, jak se je snažíte prodloužit. Veškerá snaha o zvětšení vzdálenosti mezi vámi a ostatními a o její udržení nemůže skončit jinak než porážkou tohoto úsilí. A tak Kant došel k závěru, že úplná občanská jednota v lidském rodě (*die vollkommene bürgerliche Vereinigung in der Menschengattung*) je osudem, který nám byl určen Přírodou. Je konečným horizontem našich všeobecných dějin (*allgemeine Geschichte*), k němuž máme pod vedením rozumu a pudu sebezáchovy směřovat a v plnosti času ho dosáhnout. Přestože k tomuto závěru došel již Kant, svět potřeboval více než dvě stě let dalších experimentů, tápání, pokusů a omylů, aby zjistil, že královecký filozof měl pravdu.

Docenění našla Kantova prozíravost teprve ve chvíli, kdy se jasně ukázalo, že skončila *éra prostoru* (tedy období, kdy prostor představoval nejvytvořenější odměnu, první cenu v mocenském boji a všelék na zjevné i zdánlivé sociální problémy).

V éře prostoru představovalo území nejžádanější statek, nejvyšší cenu v každém mocenském boji, neboť získání či naopak ztráta území odlišovaly vítěze od poražených. Nadto však bylo území v této éře hlavní zárukou bezpečnosti. „Bezpečnost“ byla zcela otázkou území, neboť éra prostoru byla dobou „hlubokých zázemí“, životního prostoru (*Lebensraum*), „sanitárních pásem“ – a domů, které pro každého Angličana představovaly jeho hrad. Moc sama o sobě, ale i soukromí a ochrana před mocenským vměšováním byly teritoriální povahy. Země poskytovala přístřeší a úkryt, místo, kam bylo možno uniknout, kde bylo možno se uzavřít, přejít do podzemí a cítit se bezpečně. Mocní tohoto světa, před kterými chtěl člověk uniknout a skrýt se, byli nuceni zastavit se na hranicích.

Tato éra dnes již dávno patří minulosti, čemuž již dlouhou dobu nasvědčovaly mnohé příznaky. Definitivní konec éry prostoru se ale projevil ve vši své nenávratnosti až 11. září 2001. Události 11. září jasně ukázaly, že nikdo, ať je jakkoli majetný, vzdálený a nezúčastněný, se nemůže držet stranou od zbytku světa.

Ukázalo se také, že ztráta ochranné schopnosti prostoru je dvousečným mečem: nikdo se nemůže skrýt před úderem, které lze zosnovat a zasadit z libovolné velké vzdálenosti. Místo už neposkytuje žádnou ochranu, ať je sebelépe ozbrojeno a opevněno. Síla a slabost, bezpečí a nebezpečí se nyní staly svou podstatou *extrateritoriálními* (difúzními) problémy, které se vymykají teritoriálním (a zacíleným) řešením. Sebelépe opevněné místo či sebelépe vyzbrojené obyvatelstvo může být zcela bezpečné pouze v bezpečném světě, světě, v němž nikdo nemá důvod či přání použít násilí, aby si zajistil přežití, aby unikl ponížení nebo aby ničil a ponižoval druhé. Je třeba připomenout si nesmrtelnou pravdu vyslovenou Aristotelem: „Mimo *polis* může žít pouze zvíře, nebo bůh.“ V naší době ještě musíme dodat, že žádná lidská *polis* nemůže nadlouho přežít, chybí-li vůle proměnit v jednu společnou *polis* celý svět.

Je tedy zřejmé, že dějiny nejsou v žádném případě u konce. Možnost volby stále trvá a je nevyhnutelná. Jak poznamenala Hannah Arendtová: „Svět není lidský proto, že ho vytvářejí lidé, a ani se lidským nestává tím, že v něm zní lidský hlas. Lidskosti nabývá teprve tím, že se stává předmětem rozmluvy... Dění ve světě a v nás samých polidšťujeme pouze tím, že o něm mluvíme, a když o něm mluvíme, učíme se být lidmi.

Řekové nazývali tuto lidskost, které dosahujeme v přátelské rozmluvě, *philantropia*, 'lásky k lidem', neboť se projevuje ochotou sdílet svět spolu s druhými.“

Tato slova Hannah Arendtové by mohla – a měla – být čtena jako prolegomena všech budoucích snah, které chtějí zastavit protikladné tendence a přiblížit dějiny k ideálu 'lidského společenství'. Podobně jako jeden z jejích intelektuálních vzorů Gotthold Ephraim Lessing i Arendtová tvrdí, že „otevřenost vůči druhým“ je předpokladem „lidskosti“ v každém smyslu tohoto slova ... Opravdově lidský dialog se od pouhého povídání, či dokonce od diskuse liší tím, že je zcela prostoupen potěšením z druhého člověka a z jeho slov.

Podle Arendtové bylo velkou Lessingovou předností, že se dokázal těšit z nekonečného množství názorů rodících se v diskusích o záležitostech tohoto světa. Lessing se uměl radovat dokonce i z toho, co vždy – nebo přinejmenším od dob Parménidových a Platónových – filosofy trýznilo. Tedy ze skutečnosti, že jakmile je pravda vyslovena, stává se rázem pouze jedním z mnoha mínění, je zpochybňována, nově formulována, redukována na pouze jeden z mnoha námětů rozmluvy. Lessingova velikost však nespočívá jen v jeho teoretickém náhledu, že v lidském světě nemůže existovat pouze jedna jediná pravda, ale v jeho potěšení z toho, že tato jediná pravda vskutku neexistuje, a že tedy nekončící rozmluva mezi lidmi neustane, dokud budou lidé existovat. Jediná absolutní pravda by znamenala smrt všech disputací, a tedy i konec lidstva.

Skutečnost, že s námi druzí nesouhlasí, není překážkou vytvoření lidského společenství. Překážkou však je přesvědčení, že naše mínění je tou jedinou pravou pravdou nade všechny ostatní a že pravdy jiných lidí, pokud se liší od našich pravd, jsou „pouhým míněním“. Hannah Arendtová uzavírá svou esej o *Lidech v temných dobách* citátem z Lessinga: „Nechť každý vysloví svou pravdu a nechť pravda sama je svěřena Bohu.“

Poselství Lessinga a Arendtové je značně přímocaré: otázku, kdo má pravdu, nechme otevřenou. Pravda může vystat teprve na samém konci rozhovoru – a skutečný rozhovor se vyznačuje tím, že ani jeden z účastníků s jistotou neví, a ani nemůže vědět, jaké bude konečné vyústění.

Ve svém nedávném střídavém zhodnocení současného vývoje si David Held všímá „velmi silného pokušení zapomenout na všechno ostatní a bránit postavení pouze některých národů a zemí“. Vyhledky po 11. září nepovažuje za příliš povzbudivé. Nabízí sice šanci k „posílení multilaterálních institucí a mezinárodních právních dohod“, existuje však také riziko odpovědí, které „by nás mohly zavléci od našich křehkých vítězství do světa nových antagonismů a rozdělení – do výrazně neobčanské společnosti“. Heldův závěr není nijak optimistický: „v okamžiku, kdy píš

tuto práci, znamenání nejsou příznivá'. Je však naší útěchou (*jedinou* dostupnou útěchou, ale také – dovoluji si doplnit – *jedinou* útěchou, již lidstvo v temných časech potřebuje), že ,dějiny jsou tu stále s námi a lze je tvořit'.

Překážky bránící dosažení společného lidství se zdají být téměř nepřekonatelné. Zbraně nemluví, zatímco zvuk lidské mluvy dává jen zoufale slabou odpověď svistu raket a ohlušujícímu třeskotu výbušnin.

To musím, ač s lítostí, uznat. Pohled na svět, který sdílíme, nás svádí ke snění o nějakém lepším výchozím bodě pro naši cestu k celoplanetárnímu lidství. V jednom z oněch kousavých a nemilosrdných irských vtipů se řidič táže kolemjdoucího, jak se z místa, kde se nachází, dostane do Dublinu. Dostává se mu následující odpovědi: „Kdybych jel do Dublinu, nevyrazil bych odtud.“ Zajisté i my si dokážeme představit lepší výchozí bod pro cestu ke Kantovu ideálu ,univerzální jednoty lidstva', než jakým je tento svět. Ale žádný takovýto alternativní svět, a tedy ani žádný jiný výchozí bod, neexistují. Přitom nám však – zde mimo vši pochybnost – *nezbývá nic jiného*, než se na tuto cestu vydat, a to bez dalších průtahů.

Je možné, že jak se Kant domníval, jím postulovaná jednotu lidského druhu je v souladu se záměrem přírody, – rozhodně však tato jednotu není dějinně determinována. Postupující nekontrolovatelnost dnes již globální sítě vzájemné závislosti a ,vzájemně zajištěné zranitelnosti' zjevně nezvyšuje pravděpodobnost vytvoření takovéto jednoty. To ale pouze znamená, že v žádné jiné době nebyla potřeba usilovného hledání společného lidství a praxe řídící se tímto předpokladem tak naléhavá a silná jako nyní.

Kde jinde by mělo probíhat a rozkvétat toto hledání než právě na Karlově univerzitě? Kde jinde, než na univerzitě ležící v samém srdci Evropy, která vždy krácela v čele rozvoje moudrosti a která je známa tím, že se snažila poskytnout pomoc a útočiště těm, kteří je nejvíce potřebovali, a to právě ve chvíli jejich největší nouze?

Přeložili Markéta Sedláčková a Marek Skovajsa